

JAN KRAJCZYŃSKI

WYCHOWANIE DZIECKA W PRAWIE KANONICZNYM, POLSKIM I WSPÓLNOTOWYM

Fakt, iż wychowanie wpływa w istotny sposób na postęp społeczny, a losy wspólnot religijnych, państwowych i międzypaństwowych wiążą się ściśle z formacją fizyczną, intelektualną, duchową, moralną, społeczną i kulturalną przyszłych wiernych i obywateli sprawia, że każda z tych wspólnot przykładą dużą wagę do regulacji dotyczących wychowania dzieci. Z drugiej strony sami wierni i obywatele żywo zainteresowani procesem wychowania swego potomstwa oczekują stosownych ustaw, zabezpieczających ich prawa w tym względzie i gwarantujących należne wsparcie ze strony instytucji powołanych w celu pomnażania wspólnego dobra ludzi.

Prezentowany tekst stanowi próbę zebrania obowiązujących przepisów prawa Kościoła rzymskokatolickiego, prawa polskiego i prawa międzynarodowego, ratyfikowanego przez Rzeczpospolitą Polską, wreszcie prawa Unii Europejskiej, dotyczących wychowania dziecka. Zamysłem autora jest dokonanie analizy oraz wykładni językowej i systemowej tych norm.

1. POJĘCIE WYCHOWANIA

Zgodnie z nauką Soboru Watykańskiego II, której wyrazem są normy KPK, wychowanie jest kształtowaniem osoby ludzkiej w kierunku jej celu ostatecznego oraz dobra społeczności cywilnej i Kościoła przez harmonijne rozwijanie wrodzonych przymiotów fizycz-

nych, moralnych i intelektualnych¹. Wysiłek ten, stanowiąc udział w ojcowskiej pedagogii Boga Stwórcy², polega na stopniowym i wielostronnym „duchowym rodzeniu dziecka”³. Ten wzajemny proces obdarowywania się człowieczeństwem, w którym „wychowawcy-rodzice są równocześnie w pewien sposób wychowywani”⁴, zakłada respekt dla podmiotowości dziecka i jego akceptację. Wyrazem afirmacji dziecka jako człowieka i uszanowania go jako osoby ludzkiej jest m.in. troska i uwaga, jaką rodzice poświęcają jego wychowaniu oraz zaradzanie jego potrzebom materialnym i duchowym⁵.

W myśl prawa polskiego wychowanie polega na trosce o fizyczny i duchowy rozwój dziecka oraz należytym przygotowaniu go do pracy dla dobra społeczeństwa, odpowiednio do jego uzdolnień⁶. Zadanie to, z racji na dobro społeczne, jest tak istotne, iż sędzia, który wymierza karę nieletniemu albo młodocianemu, winien kierować się przede wszystkim tym, aby sprawcę wychować⁷. Wreszcie, mimo zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego, sędzia nie powinien dopuścić do orzeczenia separacji lub rozwodu, jeżeli wskutek tego orzeczenia miałoby ucierpieć dobro małoletnich dzieci małżonków⁸, ściśle związane z procesem wychowania realizowanym przez tych ostatnich⁹.

¹ Zob. Sobór Watykański II, *Gravissimum educationis*, 1; por. kan. 795 KPK.

² Por. Ef 3, 14-15; Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, 14; Jan Paweł II, *Gratissimam sane*, 16.

³ Zob. Jan Paweł II, *Gratissimam sane*, 16.

⁴ Tamże.

⁵ Por. J. Krajczyński, *Wychowanie dzieci i młodzieży w świetle posoborowych dokumentów Stolicy Apostolskiej i Konferencji Episkopatu Polski. Studium kanonicko-pastoralne*, Płock 2002, s. 21-23.

⁶ Zob. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 96 (Dz.U. nr 9, poz. 59 ze zm.).

⁷ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 54 § 1 (Dz.U. nr 88, poz. 553).

⁸ Mowa tu o wspólnych małoletnich dzieciach małżonków, dziecku przysposobionym przez oboje małżonków oraz dziecku jednego z małżonków, adoptowanym przez drugiego małżonka. Zob. Z. Krzemiński, *Separacja. Komentarz do przepisów. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Zakamycze 2000, s. 45-48.

⁹ Por. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 56 § 2, 61 § 2.

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej¹⁰, potwierdzając prawa wynikające m.in. z zobowiązań międzynarodowych wspólnych państwom członkowskim, w tym z Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, zaznacza, iż prawo do wychowania i nauczania jest przestrzegane zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa (por. art. 14 ust. 2). Tym samym „w pełni szanując odpowiedzialność Państw Członkowskich za treść nauczania i organizację systemów edukacyjnych, jak również ich różnorodność kulturową”¹¹ prawodawca pozostawia kompetencji tychże państw określenie pojęcia „wychowania”. Sama Unia ma jedynie kompetencję do podejmowania działań wspierających, koordynujących i uzupełniających w tym względzie¹².

2. PODMIOT WYCHOWANIA

W zapisie KPK na temat podmiotu wychowania brak jednolitości terminologicznej. Ustawodawca traktuje o wychowaniu potomstwa¹³, dziecka lub dzieci¹⁴, dzieci i młodzieży¹⁵, młodzieży¹⁶, wiernych¹⁷. Wreszcie zdarza się, iż nie określa on wprost, o czyje wychowanie chodzi¹⁸. Według nauki prawa kanonicznego potomstwo, ina-

¹⁰ Zob. „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej” z dnia 18 grudnia 2000/C 364/01 i następne.

¹¹ *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską. Tekst skonsolidowany (uwzględniający zmiany wprowadzone Traktatem z Nicei)*, art. 149, w: *Prawo Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe. Prawo materialne i polityki. Omówienie wybranych orzeczeń ETS. Traktat o Unii Europejskiej. Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*, red. J. Barcz, Warszawa 2004, s. 1450.

¹² Por. *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*. Podobnie reguluje tę kwestię art. 92 Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy. Zob. „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej” z dnia 16 grudnia 2004/C 310/47.

¹³ Zob. kan. 793 § 1, 1055 § 1, 1136 KPK.

¹⁴ Zob. kan. 226 § 2, 793 § 1, 793 § 2, 798, 868 § 1 n. 2, 1125 n. 1, 1154, 1366, 1689 KPK.

¹⁵ Zob. kan. 528 § 1, 795 KPK.

¹⁶ Zob. tamże.

¹⁷ Zob. kan. 794 § 2 KPK.

¹⁸ Zob. kan. 796 § 1, 801, 802 § 1, 803 § 2, 804 § 1 KPK.

czej potomkowie lub zstępni, to synowie i córki zrodzeni w drodze spółdzenia naturalnego lub sztucznego, dokonanego w małżeństwie lub poza nim, bądź przysposobieni. Zgodnie z kan. 97 § 2 KPK dziećmi nazywa się małoletnich przed ukończeniem siódmego roku życia; osoby te uważa się za nieposiadające używania rozumu i niezdolne do jakichkolwiek działań prawnych w Kościele. Pojęcie „młodzież” jest wyrażeniem mało precyzyjnym i wskazuje na osoby, które jeszcze dojrzewają; w poszczególnym przypadku mogą to być także osoby pełnoletnie. Wiernymi zaś określa się tych, którzy zostali ważnie ochrzczeni w Kościele katolickim lub do niego przyjęci¹⁹.

W prawie polskim również nie ma jednolitości terminologicznej w tym przedmiocie. Z zasady mówi ono o wychowaniu dziecka lub dzieci²⁰. Bywa jednak, że prawodawca posługuje się i innymi wyrażeniami określającymi podmiot wychowania, mianowicie: dzieci i młodzież²¹, małoletni²², nieletni albo młodociany²³. Dzieckiem prawo polskie określa osobę, która nie osiągnęła pełnoletności. Zgodnie z art. 92 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego człowiek taki pozostaje pod władzą rodzicielską. Osoba, która nie ukończyła osiemnastu lat, jest małoletnia; zyskuje ona pełnoletność przez ukończenie osiemnastego roku życia lub, w przypadku kobiety, przez zawarcie – za zgodą sądu – małżeństwa. Młodocianym jest osoba, która w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończyła dwudziestu jeden lat i w czasie orzekania w pierwszej instancji dwudziestu czterech lat²⁴, nieletnim natomiast, odpowiadającym w myśl art. 10 kodeksu karnego – osoba, która w chwili czynu ukończyła piętnaście lat, a nie ukończyła siedemnastu.

¹⁹ Por. kan. 204 KPK.

²⁰ Zob. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 48 ust. 1, art. 53 ust. 3; Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, art. 2 ust. 4; Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 58 § 1, art. 96.

²¹ Zob. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, art. 20 ust. 1.

²² Zob. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 109 § 2 n. 5.

²³ Zob. Kodeks karny, art. 54 § 1.

²⁴ Zob. Kodeks karny, art. 115 § 10.

Prawo wspólnotowe – nader znikome, gdy chodzi o regulację kwestii wychowania – mówi o wychowaniu dzieci²⁵. Przepisy prawa dotyczące wychowania, zapisane w innych dokumentach, które Unia Europejska uznaje²⁶, traktują ponadto o wychowaniu jako takim, bez określania o czyją formację chodzi²⁷. Według art. 1 Konwencji o Prawach Dziecka dziecko oznacza każdą istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność.

3. PRZEDMIOT WYCHOWANIA

Sprawą fundamentalną w realizacji każdego procesu wychowania jest wpojenie i rozwój pewnych wartości nadrzędnych dla człowieka, nierozzerwalnie związanych z postawą dojrzałości, nadających sens tak samemu wychowaniu, jak i odpowiedzialnej egzystencji ludzkiej. Wartości te, kierunki wychowania, sposób formowania postaw wychowanków, wreszcie zasady współpracy różnych środowisk wychowawczych, jasno i precyzyjnie powinien określać program wychowania.

Zgodnie z dyspozycją KPK prawdziwe i pełne wychowanie winno obejmować wychowanie do istotnych wartości życia ludzkiego, zwane też wychowaniem naturalnym bądź ludzkim, i wychowanie w wierze. Dzieci i młodzież tak powinny być wychowywane, aby harmonijnie mogły rozwinąć swoje przymioty fizyczne i duchowe, nabywać coraz doskonalszy zmysł odpowiedzialności, właściwie korzystać z daru wolności oraz przygotować się do aktywnego udziału w życiu społecznym. Nadrzędnym celem wychowania naturalnego, zmierzające-

²⁵ Zob. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 14 ust. 2.

²⁶ Por. *Traktat o Unii Europejskiej*, art. 6 ust. 2, w: *Prawo Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe. Prawo materialne i polityki. Omówienie wybranych orzeczeń ETS. Traktat o Unii Europejskiej. Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*, red. J. Barcz, Warszawa 2004, s. 1367.

²⁷ Protokół nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzony w Paryżu dnia 20 marca 1952 r., art. 2 (Dz.U. z dnia 4 kwietnia 1995 r., nr 36, poz. 175).

go do ukształtowania człowieka pod względem fizycznym, moralnym, umysłowym, kulturalnym, społecznym i religijnym, winien być pełny rozwój osoby ludzkiej świadomej jej ostatecznego powołania oraz obowiązków wobec społeczności, której jest członkiem²⁸. Wierni obok wychowania czysto ludzkiego powinni otrzymać odpowiednią formację chrześcijańską. Istotę ich wychowania w wierze katolickiej winno stanowić ukazanie Jezusa Chrystusa jako Przyjaciela, Przewodnika i Wzoru, który budzi podziw, a jednocześnie może być naśladowany, przybliżenie Jego nauki, która przynosi odpowiedź na zasadnicze pytania młodego człowieka, i wyjaśnienie zbawczego planu miłości Zbawiciela Chrystusa²⁹. Oba te procesy wychowawcze powinny rozwijać się równolegle i harmonijnie. Pełne wychowanie winno mieć charakter integralny, tj. dotyczyć całej osoby, rozmaitych aspektów jej tożsamości, czynów i intencji. Powinno szanować indywidualne właściwości i predyspozycje wychowanka oraz oczekiwania i wartości istotne dla rodziców dziecka (np. wartości kultury, tradycje ojczyste, religijne, lokalne i rodzinne). Wreszcie, odpowiedzialni za proces wychowawczy winni kierować się dobrem i godnością dziecka³⁰.

Nie mniej precyzyjnie określa przedmiot wychowania prawo polskie i prawo międzynarodowe uznane przez Polskę. Zgodnie z Międzynarodowym Paktem Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych oraz Konwencją o Prawach Dziecka wychowanie dziecka powinno zmierzać do pełnego rozwoju jego osobowości i poczucia godności ludzkiej, umacniać w nim poszanowanie praw człowieka, podstawowych wolności i zasad zawartych w Karcie Narodów Zjednoczonych, umożliwić mu efektywny udział w wolnym społeczeństwie, w duchu zrozumienia, tolerancji, równości płci oraz przyjaźni między narodami, grupami rasowymi, etnicznymi i religijnymi. Winno ono być ukierunkowane na rozwój w jak najpełniejszym zakresie talentów oraz zdolności umysłowych i fizycznych dziecka, rozwijanie

²⁸ Por. kan. 795 KPK; Sobór Watykański II, *Gravissimum educationis*, 1, 3, 7.

²⁹ Por. Sobór Watykański II, *Gravissimum educationis*, 2; Jan Paweł II, *Catechesi tradendae*, 38.

³⁰ Por. J. Krajczyński, *Wychowanie dzieci i młodzieży*, s. 24-31.

w nim szacunku dla jego rodziców, jego tożsamości kulturowej, języka i wartości narodowych kraju, w którym mieszka, kraju, z którego pochodzi, jak i dla innych kultur, rozwijanie w dziecku poszanowania środowiska naturalnego³¹. Wreszcie, wychowanie to powinno być zgodne z przekonaniami moralnymi, religijnymi i filozoficznymi rodziców, winno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania³².

Choć prawo wspólnotowe nie określa wprost przedmiotu wychowania, analiza art. 32 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, na mocy którego młodociani dopuszczani do pracy muszą być chronieni przed jakąkolwiek pracą, która mogłaby szkodzić ich bezpieczeństwu, zdrowiu lub rozwojowi fizycznemu, psychicznemu, moralnemu i społecznemu albo utrudniać im edukację³³, pozwala przyjąć, iż przedmiotem formacji, o której mowa, winno być kształtowanie przymiotów fizycznych, psychicznych, moralnych, społecznych i intelektualnych dziecka. W myśl art. 14 ust. 3 Karty wychowanie to powinno być zgodne z przekonaniami religijnymi, filozoficznymi i pedagogicznymi rodziców dziecka³⁴. Wreszcie, proces ten winien zmierzać m.in. w kierunku osiągnięcia przez dziecko stosownej niezależności, integracji społecznej i zawodowej oraz doprowadzić je do udziału w życiu społeczności³⁵.

³¹ Zob. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r., art. 13 ust. 1 (Dz.U. z dnia 29 grudnia 1977 r., nr 38, poz. 169); Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., art. 29 ust. 1 a-e (Dz.U. z 1991 r., nr 120, poz. 526). Por. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 35 ust. 1; Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 96.

³² Zob. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 48 ust. 1, art. 53 ust. 3; Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, art. 2 ust. 4; Protokół nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzony w Paryżu dnia 20 marca 1952 r., art. 2 (Dz.U. z dnia 4 kwietnia 1995 r., nr 36, poz. 175).

³³ Por. Dyrektywa 94/33/EC o ochronie dzieci i młodocianych w związku z zatrudnieniem; Europejska Karta Społeczna, art. 7 (Dz.U. z dnia 29 stycznia 1999 r., nr 8, poz. 67); Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy, art. 92.

³⁴ Por. Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy, art. 74 ust. 3.

³⁵ Por. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 26; Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy, art. 86.

4. PRAWO DO WYCHOWANIA

Każdy człowiek posiada właściwą sobie przyrodzoną godność, która przerasta wszystkie inne rzeczy. Uznanie godności osoby ludzkiej zakłada poszanowanie, ochronę i popieranie jej praw. Pośród podstawowych praw człowieka zapewniających mu to wszystko, co jest niezbędne do prowadzenia życia prawdziwie ludzkiego, należy bez wątpienia wymienić prawo do wychowania. Zagwarantowanie i ochrona tego prawa stanowi moralną powinność wszystkich ludzi³⁶.

Jak poucza Sobór Watykański II, każdemu człowiekowi przysługuje prawo do kultury. Gwarantuje mu ono dostęp do dóbr kultury ludzkiej, pośród których jednym z naczelnych jest wychowanie³⁷. Zgodnie z nauką Magisterium Kościoła prawo do wychowania do istotnych wartości życia ludzkiego ma charakter powszechny; każde dziecko, niezależnie od pochodzenia, stanu zdrowia i warunków życia, jest powołane do tego, by mieć udział tak w pomnażaniu i korzystaniu z dobra wspólnego społeczności ludzkiej, jak i w zbawieniu, ofiarowanym ludziom przez Boga. Ponieważ w osiągnięciu wspomnianych celów w wydatny sposób może mu pomóc odpowiednia formacja jego osobowości, nie może być więc jej pozbawione. Prawo, o którym mowa, potwierdza opublikowana przez Stolicę Apostolską Karta Praw Rodziny. Stanowi ona m.in. „Wszystkie dzieci, bez względu na to, czy narodziły się z małżeństwa, czy też ze związku pozamałżeńskiego, posiadają takie same prawa do opieki społecznej i do troski o pełny rozwój ich osobowości” (art. 4 d)³⁸.

Zgodnie z przepisami prawa kanonicznego wszyscy wierni mają ponadto prawo do wychowania w wierze, za sprawą którego winni być przygotowani do prowadzenia życia świętego, przyczyniania się

³⁶ Por. J. Krajczyński, *Wychowanie dzieci i młodzieży*, s. 35.

³⁷ Por. Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, 59.

³⁸ Ioannes Paulus II, *Carta dei Diritti della Famiglia*, „Communicationes” 15(1983), s. 146. Zgodnie ze wspomnianą Kartą szczególną opieką wychowawczą społeczeństwo winno otoczyć sieroty i dzieci upośledzone. Art. 4 tegoż dokumentu stanowi: „Sieroty oraz dzieci pozbawione rodziców czy opiekunów winny być otoczone przez społeczeństwo szczególną troską. [...] Dzieci upośledzone posiadają prawo do tego, by w domu i w szkole mieć warunki sprzyjające ich ludzkiemu rozwojowi”.

do wzrostu Kościoła i wpierania rozwoju jego świętości³⁹. Na mocy kan. 217 KPK ochrzczeni w Kościele katolickim i do niego przyjęci, „którzy przez chrzest są powołani do prowadzenia życia zgodnego z doktryną ewangeliczną, posiadają prawo do wychowania chrześcijańskiego, przez które mają być odpowiednio przygotowani do osiągnięcia dojrzałości osoby ludzkiej i jednocześnie do poznania i przeżywania tajemnicy zbawienia”. Celem zabezpieczenia dostępu dzieci rodziców katolickich do wychowania chrześcijańskiego prawodawca poleca tym ostatnim: 1) troskę o to, by ich potomstwo zostało ochrzczone w pierwszych tygodniach życia⁴⁰; 2) słowem i przykładem formować dzieci w wierze i praktyce życia chrześcijańskiego⁴¹; 3) kierować je do szkół zapewniających wychowanie katolickie, a jeśli tego nie mogą uczynić, zatroszczyć się o to, by dzieci poza szkołą otrzymały należne wychowanie religijne⁴². Wreszcie ustawodawca określa inne szczególne wymogi, mające na celu zapewnienie wychowania w wierze katolickiej wszelkiemu potomstwu rodziców należących do grona jego członków, mianowicie: wymagania w przypadku chrztu dzieci w Kościele katolickim; w przypadku zawarcia małżeństwa mieszanego i jemu podobnego; w przypadku gdy osoba formalnym aktem odstąpiła od Kościoła, notorycznie porzuciła wiarę katolicką bądź jest związana cenzurą i chce zawrzeć małżeństwo ze stroną katolicką; w przypadku złożenia prośby o rozwiązanie małżeństwa na mocy przywileju wiary; w przypadku pozostawiania dziecka pod opieką osób żyjących w separacji i rozwiedzionych, którzy nie zawarli nowego związku; w przypadku dziecka zrodzonego przez katolików żyjących w cywilnym związku małżeńskim lub w konkubinacie⁴³.

Prawo polskie i prawo międzynarodowe, ratyfikowane przez Rzeczpospolitą Polską, nie mówi wprost o prawie dziecka do wychowania. Czyni to jedynie pośrednio. Stanowi o prawie dziecka do

³⁹ Por. kan. 210 KPK.

⁴⁰ Zob. kan. 867 § 1 KPK.

⁴¹ Zob. kan. 774 § 1 KPK.

⁴² Zob. kan. 798 KPK.

⁴³ Szerzej na ten temat zob.: J. Krajczyński, *Wychowanie dzieci i młodzieży*, s. 40-58.

nauki⁴⁴, prawie do kształcenia⁴⁵, prawie do szczególnej troski i pomocy z uwagi na niedojrzałość fizyczną i umysłową dziecka⁴⁶, prawie dysponowania dostępem do edukacji w dziedzinie religii lub przekonań zgodnie z życzeniem jego rodziców⁴⁷, wreszcie – w przypadku gdy dziecko jest pozbawione czasowo lub na stałe swego środowiska rodzinnego lub gdy ze względu na swoje dobro nie może pozostawać w tym środowisku – o prawie do opieki zastępczej, adopcji lub – gdy jest to niezbędne – umieszczenia w odpowiedniej instytucji powołanej do opieki nad dziećmi⁴⁸. Prawodawca podkreśla jednak, iż „każde dziecko, bez żadnej dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuację majątkową lub urodzenie, ma prawo do środków ochrony, jakich wymaga status małoletniego, ze strony rodziny, społeczeństwa i Państwa”⁴⁹.

Prawo wspólnotowe, stanowiąc m.in., iż każde dziecko ma prawo do utrzymywania stałego, osobistego związku i bezpośredniego kontaktu z obojgiem rodziców, chyba że jest to sprzeczne z jego interesami⁵⁰, niestety nie wymienia *expressis verbis* pośród szczegółowych

⁴⁴ Zob. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 70 ust. 1; Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 10 grudnia 1948 r., art. 26 ust. 1; Protokół nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, art. 2; Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r., art. 13 ust. 1 (Dz.U. z dnia 29 grudnia 1977 r., nr 38, poz. 169); Konwencja o Prawach Dziecka, art. 28 ust. 1.

⁴⁵ Zob. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 33 ust. 2.

⁴⁶ Zob. Konwencja o Prawach Dziecka. Preambuła, ust. 4 i 10; por. tamże, art. 23 ust. 1.

⁴⁷ Deklaracja w Sprawie Wyeliminowania Wszelkich Form Nietolerancji i Dyskryminacji Opartych na Religii lub Przekonaniach ogłoszona rezolucją Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 25 listopada 1981 r., art. 5 ust. 2.

⁴⁸ Zob. Konwencja o Prawach Dziecka, art. 20 ust. 1-3.

⁴⁹ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., art. 24 ust. 1 (Dz.U. z dnia 29 grudnia 1977 r., nr 38, poz. 167).

⁵⁰ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 24 ust. 3; por. Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy, art. 84 ust. 3.

praw dziecka tak fundamentalnego uprawnienia, jakim jest prawo do wychowania. Prawodawca czyni to jedynie pośrednio. Stanowiąc o prawie do nauki, zaznacza – szkoda, że w sposób dość ogólnikowy – iż „każdy ma prawo do nauki i dostępu do szkolenia zawodowego i ustawicznego”⁵¹. Niestety, takie nader ogólne sformułowania szczegółowych praw dziecka nie tworzą po stronie jednostki realnych uprawnień, ani nie zapewniają jej w pełni skutecznej ochrony⁵².

5. PODSTAWY PRAWA DO WYCHOWANIA

Uznanie prawa dziecka do wychowania i potwierdzenie jego powszechnego charakteru rodzi nowe kwestie, mianowicie: gdzie leży źródło tego prawa, co czyni wychowanie dziecka poważnym obowiązkiem moralnym i prawnym, jakie racje nakazują podjęcie wysiłku wychowania?

Według Magisterium Kościoła źródłem prawa do wychowania do istotnych wartości życia ludzkiego jest sama godność człowieka. „Wszyscy ludzie jakiegokolwiek rasy, stanu i wieku, jako cieszący się godnością osoby – stwierdza Sobór Watykański II – mają nienaruszalne prawo do wychowania odpowiadającego ich własnemu celowi, dostosowanego do wrodzonych właściwości, różnicy płci, kultury i ojczystych tradycji, a równocześnie nastawionego na braterskie współżycie z innymi narodami”⁵³. Racją wskazującą na konieczność podjęcia trudu wychowania ludzkiego jest wreszcie troska o integralne dobro osoby i całej rodziny ludzkiej, obejmujące „sumę warunków życia społecznego, jakie [...] poszczególnym członkom społeczeństwa pozwalają osiągnąć pełniej i łatwiej własną doskonałość”⁵⁴. Godność osoby ludzkiej, o której wyżej, stanowi także podstawę wychowania w wierze. Wyraźnie zwraca na to uwagę *Deklaracja o wolności religijnej*: „Z racji godności swojej wszyscy ludzie [...] nagleni są własną

⁵¹ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 14 ust. 1.

⁵² Por. A. Wyrozumska, *Jednostka w Unii Europejskiej*, w: *Prawo Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*, red. J. Barcz, Warszawa 2002, s. 345.

⁵³ Sobór Watykański II, *Gravissimum educationis*, 1.

⁵⁴ Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, 26.

naturą, a także obowiązani moralnie do szukania prawdy, przede wszystkim w dziedzinie religii. Obowiązani są też trwać przy poznanej prawdzie i całe swoje życie układać według wymagań prawdy [...]. Każdy ma [...] prawo szukania prawdy w dziedzinie religijnej, aby przez użycie właściwych środków urobił sobie roztropnie słuszny i prawdziwy sąd sumienia [...]”⁵⁵. Obok wspomnianej godności osoby podstawą prawa do wychowania chrześcijańskiego jest prawo Boże pozytywne, mianowicie, nakaz Jezusa Chrystusa dotyczący głoszenia ewangelii wszelkiemu stworzeniu. Chrześcijanie, wierni poleceniu Pana, nie mogą nie głosić słowem i przykładem życia poznanej prawdy zbawczej. Skoro zaś prawda ta powinna być przepowiadana wszystkim narodom, dopóki Pan nie przyjdzie⁵⁶, mają również do niej prawo młodzi adeptci w wierze⁵⁷. Dalej prawo do wychowania w wierze katolickiej ma swe źródło w prawie stanowionym Kościoła⁵⁸. Wreszcie, w przypadku chrześcijańskich rodziców powinność religijnego wychowania potomstwa płynie z faktu przynależności matki i ojca dziecka do wspólnoty wierzących oraz z faktu zawarcia przez nich małżeństwa kanonicznego⁵⁹.

Prawo polskie i prawo wspólnotowe, pośrednio tylko wskazujące na prawo dziecka do wychowania, również nie wprost upatrują jego podstawy w przyrodzonej godności człowieka. Zgodnie z art. 30 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej właśnie przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. W myśl zaś preambuły Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej „świadoma swego dziedzictwa duchowego i moralnego Unia jest zbudowana na niepodzielnych, powszechnych wartościach godności ludzkiej [...]”. Źródłem prawa do wychowania jest wreszcie prawo stanowione. Wprawdzie uprawnienie to – w jednym i drugim systemie prawa – jest gwarantowane jedynie w sposób niewyraźny, jednak nie budzi ono żadnej wątpliwości.

⁵⁵ Sobór Watykański II, *Dignitatis humanae*, 2-3.

⁵⁶ Por. Sobór Watykański II, *Ad gentes divinitus*, 9.

⁵⁷ Zob. J. Krajczyński, *Wychowanie dzieci i młodzieży*, s. 62.

⁵⁸ Zob. kan. 96, 206 § 1-2 KPK.

⁵⁹ Zob. kan. 225 § 1, 226 § 1-2, 1055 § 1, 1134, 1136 KPK.

6. PRAWO I OBOWIĄZEK RODZICÓW W ZAKRESIE WYCHOWANIA DZIECI

Prawo wychowania tych, którzy mają zapewnić trwanie rodzaju ludzkiego, stanowi jedno z podstawowych praw społeczności ludzkiej. Jest to uprawnienie własne ludzi. Ponieważ człowiek jest dobrem wspólnym społeczności ludzkiej, mianowicie rodziny, poszczególnych społeczności i całej ludzkości, każda ludzka społeczność, oczywiście w różnym stopniu i zakresie, jest odpowiedzialna za rozwój tego dobra.

Zgodnie z nauką Kościoła pierwszym i głównym podmiotem tego prawa są rodzice dziecka⁶⁰. Na nich przede wszystkim spoczywa odpowiedzialność za wychowanie czysto ludzkie potomstwa i jego formację w wierze katolickiej. Jest to ich naturalne, wspólne, święte i podstawowe prawo. „Ponieważ dali życie dzieciom, mają pierwotne, niezbywalne prawo i pierwszeństwo do wychowania potomstwa i dlatego muszą być uznani za pierwszych i głównych jego wychowawców”⁶¹. Prawo rodziców do wychowania potomstwa, bezpośrednio związane z przekazywaniem życia ludzkiego, z racji wyjątkowości relacji miłości łączącej rodziców i dziecko jest pierwotne i mające pierwszeństwo w stosunku do zadań wychowawczych innych osób. Prawo to nie może być całkowicie przekazane innym ludziom, ani przez nich zawłaszczone. Wreszcie uprawnienie to rodzi konkretne konsekwencje o charakterze prawnym. Pierwszą i najważniejszą z nich jest konieczność respektowania przez wszystkich prawa rodziców do wychowania potomstwa. Innymi słowy, „nikt bez ich zgody nie może przekazywać dzieciom żadnych treści ani kształtować w nich

⁶⁰ W sytuacji kiedy rodzice nie mogą wypełnić tego zadania – na stałe lub czasowo – zastępują ich ci, którym zgodnie z prawem przysługuje to uprawnienie. Kompetentnymi do określenia, komu przypada wspomniane prawo wychowania, są władze państwowe. Ich obowiązkiem jest również promulgacja odpowiednich ustaw, które w sprawach dotyczących adopcji lub przyjęcia dzieci na wychowanie przez inną rodzinę ułatwią rodzinom zdolnym do tego przyjęcie dzieci potrzebujących opieki. Należy tu jednak podkreślić, iż przepisy, o których tu mowa, powinny uwzględniać naturalne prawa rodziców. Por. Ioannes Paulus II, *Carta dei Diritti della Famiglia*, art. 4 e.

⁶¹ Tamże, art. 5.

jakichkolwiek wzorców zachowań w szkole i poza szkołą”⁶². Do rodziców należy również prawo wyboru dla ich dzieci takiego sposobu wychowania religijnego oraz moralnego, który odpowiada ich własnym przekonaniom. To „prawo do wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem moralnymi i religijnymi, z uwzględnieniem tradycji kulturalnych rodziny, które sprzyjają dobru i godności dziecka”⁶³, przysługuje rodzicom także wówczas, gdy powierzają zadanie wychowawcze szkołom lub innym instytucjom wychowawczym i opiekuńczym⁶⁴. Uprawnienie, o którym mowa, daje wreszcie rodzicom prawo do otrzymania ze strony państwa, Kościoła i społeczeństwa wsparcia koniecznego do wypełnienia roli wychowawców. Owa pomoc ludzi i instytucji współodpowiedzialnych za wychowanie dzieci powinna odzwierciedlać tzw. zasadę subsydiarności. Zgodnie z nią społeczność wyższego rzędu nie powinna ingerować w wewnętrzne sprawy społeczności niższego rzędu lub jednostki, pozbawiając ją przynależnych jej kompetencji. Nie odbierając tej ostatniej jej autonomii i inicjatywy, winna wspierać ją w razie konieczności i pomagać w koordynacji jej działań z działaniami innych grup społecznych dla wspólnego dobra⁶⁵.

⁶² II Polski Synod Plenarny (1991-1999), Warszawa 2001, s. 46.

⁶³ Ioannes Paulus II, *Carta dei Diritti della Famiglia*, art. 5.

⁶⁴ Por. Jan Paweł II, *Gratissimam sane*, 16; II Polski Synod Plenarny (1991-1999), s. 34-35.

⁶⁵ Zob. Jan Paweł II, *Centesimus annus*, 48. W przypadku wychowania zasadę pomocniczości należy rozumieć następująco. Bezpośrednimi wychowawcami w stosunku do swoich dzieci pozostają zawsze na pierwszym miejscu rodzice. Oni mają w tej dziedzinie pierwsze i podstawowe uprawnienia. Ponieważ matka i ojciec nie zawsze są w stanie zaspokoić wszystkie potrzeby związane z procesem wychowania, zwłaszcza gdy chodzi o zapewnienie potomstwu odpowiedniego wykształcenia, dzielą swe zadanie rodzicielskie z innymi ludźmi i instytucjami. Wszyscy uczestnicy procesu wychowawczego, którzy wspierają rodziców w dziedzinach, w jakich ci ostatni nie mogą skutecznie działać, potwierdzając ich fundamentalne prawo tak do wychowania potomstwa, jak i do decydowania o charakterze i sposobie tego wychowania, działają poniekąd w imieniu rodziców na podstawie ich zgody, a w pewnej mierze nawet na ich zlecenie. Postępując tak, dopełniają miłość rodzicielską, potwierdzają jej fundamentalny charakter, stoją na straży godności osoby, chronią swobodną inicjatywę rodziców oraz wskazują, iż subsydiarność odpowiada dobru rodziny. Por. Jan Paweł II, *Gratissimam sane*, 16.

Według Magisterium Kościoła wychowanie potomstwa, o którym tu mowa, jest nie tylko „najpierwszym prawem” rodziców, ale i ich „najcięższym obowiązkiem”⁶⁶. „Stosownie do swoich możliwości, mają [oni oraz ci, którzy na mocy prawa ich zastępują – J. K.] najcięższy obowiązek i najpierwsze prawo wychowania potomstwa tak fizycznego, społecznego i kulturalnego, jak moralnego i religijnego”⁶⁷. Ten prawny i moralny obowiązek, w myśl *Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim* Soboru Watykańskiego II i dyspozycji KPK, jest jednym z istotnych obowiązków małżeńskich⁶⁸; ci, którzy pragną zawrzeć małżeństwo, powinni go znać i akceptować, posiadać zdolność jego podjęcia oraz mieć wolę jego wypełnienia.

Najwyższe źródło prawa rodzinnego w Polsce, jakim jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., formułuje bezpośrednio następujące prawa i wolności rodziców w zakresie wychowania ich potomstwa:

- prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami, z uwzględnieniem stopnia dojrzałości dziecka, a także wolności jego sumienia i wyznania oraz jego przekonań (art. 48 ust. 1)⁶⁹,
- możliwość ograniczenia lub pozbawienia praw rodzicielskich tylko w przypadkach określonych w ustawie i jedynie na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu (art. 48 ust. 2),
- prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami (art. 53 ust. 3),
- wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne (art. 70 ust. 3).

Konstytucja RP w art. 72 ust. 2 wskazuje na pierwszeństwo pieczy rodzicielskiej przed innymi postaciami pieczy nad dzieckiem⁷⁰,

⁶⁶ Zob. kan. 774 § 2, 793, 1136 KPK; Pius XI, *Divini illius magistri*, AAS 22 (1930), s. 49-86; Sobór Watykański II, *Gravissimum educationis*, 3; Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, 36.

⁶⁷ Kan. 1136 KPK; por. kan. 793 § 1 KPK.

⁶⁸ Zob. kan. 226 § 1-2, 793 § 1, 1136; Sobór Watykański II, *Gravissimum educationis*, 3.

⁶⁹ Zob. także: Protokół nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, art. 2.

⁷⁰ Zob. także: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, art. 26 ust. 3.

a wśród podstawowych zasad ustrojowych w dziedzinie stosunków rodzinnych wymienia zasadę pozostawiania małżeństwa, rodziny, macierzyństwa i rodzicielstwa pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej (art. 18)⁷¹. Nadto Konwencja o Prawach Dziecka, ratyfikowana przez Rzeczpospolitą Polską dnia 30 września 1991 r., uznaje zasadę, zgodnie z którą oboje rodzice lub – w określonych przypadkach – opiekunowie prawni ponoszą wspólną i główną odpowiedzialność za wychowanie i rozwój dziecka; jak najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka ma być przedmiotem ich największej troski (por. art. 18 ust. 1).

W myśl art. 92 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dziecko pozostaje pod władzą rodzicielską aż do osiągnięcia pełnoletności⁷². Na mocy art. 96 tegoż kodeksu rodzice wychowują dziecko podlegające ich władzy rodzicielskiej i kierują nim. W przypadku gdy wspomniana władza przysługuje obojgu rodzicom, każde z nich jest obowiązane i uprawnione do jej wykonania⁷³. Jeżeli władza rodzicielska nie może być wykonywana z powodu trwałej przeszkody albo jeżeli rodzice nadużywają tej władzy, albo w sposób rażący zaniedbują swe obowiązki względem dziecka, sąd opiekuńczy winien pozbawić ich władzy rodzicielskiej⁷⁴.

⁷¹ Zob. T. Smoczyński, *Prawo dziecka do wychowania w rodzinie*, w: *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, red. T. Smoczyński, Poznań 1999, s. 155-156.

⁷² Władza ta ustaje: 1) na skutek zmian w zakresie stanu osobistego dziecka lub rodziców (śmierć dziecka lub rodziców, osiągnięcie przez dziecko pełnoletności, ubezwłasnowolnienie całkowite lub częściowe rodziców); 2) na skutek orzeczeń powodujących ustanie stosunku rodzicielskiego (zaprzeczenie macierzyństwa, zaprzeczenie ojcostwa, unieważnienie uznania dziecka, uchylenie prawomocnego wyroku ustalającego ojcostwo, przysposobienie dziecka, rozwiązanie przysposobienia); 3) na skutek orzeczeń powodujących utratę przez rodziców ich władzy nad dzieckiem (pozbawienie rodziców władzy rodzicielskiej, zawieszenie władzy rodzicielskiej). Zob. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2003, s. 804-805.

⁷³ Zob. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 97 § 1.

⁷⁴ Por. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 111 § 1. Przyczynami pozbawienia rodziców władzy rodzicielskiej, o których wyżej, mogą być: pijaństwo rodziców, ich rozwiązyły tryb życia, uprawianie przestępczego procederu, uchyłanie się od świadczeń alimentacyjnych względem dziecka, nadmierne karcenie dziecka, wykorzystywanie dziecka do celów nierządnych, zmuszanie dziecka do nadmiernej pracy w domu, wychowywanie dziecka we wrogości do drugiego z rodziców, nakłanianie dziecka do

Unia Europejska, uznając za niezbędne wzmocnienie ochrony praw podstawowych przez wyszczególnienie ich w specjalnym dokumencie, zwanym Kartą Praw Podstawowych Unii Europejskiej, i uczynienie ich bardziej zrozumiałymi, wskazała pośród fundamentalnych praw i wolności jej obywateli „prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania ich dzieci zgodnie z ich przekonaniami religijnymi, filozoficznymi i pedagogicznymi” oraz „wolność tworzenia, z poszanowaniem zasad demokratycznych, placówek edukacyjnych” (art. 14 ust. 3)⁷⁵. Jednocześnie w ustawie zaznaczono, że prawo to i wolność są przestrzegane zgodnie z ustawami krajowymi, regulującymi korzystanie z tego prawa i wolności.

7. INNE CZYNNIKI WYCHOWAWCZE

Rodzice są pierwszym, lecz nie jedynym ani wyłącznym podmiotem wychowującym. Już wymiar wspólnotowy, społeczny, obywatelski i kościelny człowieka wskazuje na potrzebę dzieła szerszego, stanowiącego owoc uporządkowanej współpracy różnych czynników wychowawczych.

Zgodnie z doktryną Kościoła, aby rodzice mogli zrealizować w pełni wszystkie cele wychowawcze, „potrzebują właściwej i odpowiedniej pomocy”⁷⁶ „całej społeczności”⁷⁷. Racją, dla której konieczne jest, by wszyscy członkowie społeczności ludzkiej, stosownie do

przestępczego procederu, doprowadzenie – przez brak dbałości – do naganego zachowywania się dziecka w szkole i do złych jego postępów w nauce. Zob. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, s. 876-880.

⁷⁵ Wolność tworzenia placówek oświatowych jest zagwarantowana jako jeden z aspektów wolności prowadzenia działalności gospodarczej. Ogranicza ją jednak poszanowanie demokratycznych zasad, a korzystanie z tej wolności winno odbywać się w zgodzie z rozwiązaniami przyjętymi w prawie państw członkowskich. Por. *Karta Podstawowych Praw Unii Europejskiej. Tekst z objaśnieniami Sekretariatu Konwencji*, wprowadzenie i tłum. M. A. Nowicki, Zakamycze 2001, s. 36.

⁷⁶ Pontificio Consiglio per la Famiglia, *Preparazione al Sacramento del Matrimonio*, Città del Vaticano 1996, n. 28.

zajmowanego miejsca i sprawowanej funkcji, dzielili troskę o wielostronne wychowanie dzieci, jest rozwój dobra wspólnego⁷⁸. Zdając sobie sprawę z tego, jak szczególne wewnętrzne więzy łączą rodzinę i społeczeństwo, nie mogą oni nie troszczyć się o wychowanie, którego przedmiotem jest m.in. kształtowanie cnót społecznych, stanowiących o życiu i rozwoju samego społeczeństwa. Wreszcie na potrzebę powszechnej współpracy z rodzicami w dziele wychowania wskazuje sama natura wychowania. Będąc procesem złożonym, wykraczającym poza możliwości rodziców dziecka i posiadającym głęboki wpływ na życie całej społeczności ludzkiej, wychowanie domaga się kooperacji wszystkich czynników zainteresowanych wszechstronną, pełną, prawidłową i skuteczną formacją dzieci.

Rodzice nie tylko potrzebują „pomocy ze strony społeczeństwa w tym, co dotyczy wydania na świat i wychowania dzieci”⁷⁹ – oni mają do tego prawo. Zgodnie z art. 5 Karty Praw Rodziny „rodzice winni otrzymywać od społeczeństwa odpowiednią pomoc i wsparcie konieczne do wypełnienia roli wychowawców”. Jak naucza Jan Paweł II, państwo i Kościół mają obowiązek służyć rodzicom wszelkimi możliwymi formami pomocy, aby ci mogli prawidłowo wypełnić swe zadanie wychowawcze. W tym celu zarówno państwo, jak i Kościół winni tworzyć i popierać te instytucje i taką działalność, których słusznie domagają się rodziny⁸⁰. Innymi słowy, wszędzie tam, gdzie rodzina jest samowystarczalna, należy pozostawić ją samą sobie; państwo i Kościół powinni interweniować tylko tam, gdzie ta ostatnia, z racji na nieposiadanie środków nieodzownych do realizacji własnych celów, sama sobie nie wystarcza⁸¹.

⁷⁷ Zob. Sobór Watykański II, *Gravissimum educationis*, 3; Ioannes Paulus II, *Carta dei Diritti della Famiglia*, art. 3 c, art. 5 a.

⁷⁸ Angażując się w dzieło wychowania, tak rodzice, jak i ci, którzy ich wspierają, nie troszczą się jedynie o dobro konkretnego dziecka. Czynnici uczestnicząc w formacji tego ostatniego, przyczyniają się jednocześnie do urzeczywistnienia dobra wspólnego, czyli dobra każdego z osobna i dobra wszystkich.

⁷⁹ Ioannes Paulus II, *Carta dei Diritti della Famiglia*, art. 3 c.

⁸⁰ Zob. Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, 40.

⁸¹ Zob. Jan Paweł II, *Gratissimam sane*, 17.

Pomoc państwa i Kościoła winna obejmować wszystkie rodziny. W szczególnych przypadkach może przybrać charakter ogólny (np. regulacja prawna, uznająca rodziców za pierwszych i głównych wychowawców swego potomstwa) lub szczególny (np. przyznanie specjalnej opieki rodzinom wielodzietnym czy troska o wychowanie potomstwa w małżeństwie mieszanym). Wreszcie może być bezpośrednia lub pośrednia. W tym ostatnim przypadku obie te społeczności mogą posłużyć się tutaj różnego rodzaju instytucjami i środkami, których przeznaczeniem jest służyć wsparciem we wszechstronnym rozwoju człowieka. Takimi narzędziami, szczególnie pomocnymi w urzeczywistnianiu zadania wychowania dzieci, mogą być prawodawstwo, szkoły i środki społecznego przekazu⁸². W ramach tego pierwszego, zgodnie z nauką Kościoła, powinno się m.in. określić prawa rodziców w sferze wychowania, zagwarantować rodzinie należyty szacunek i wszelkie poparcie w zakresie wychowania, chronić wspomniane wyżej uprawnienia, zabezpieczyć wszelką pomoc – prawną, ekonomiczną, społeczną, pedagogiczną i kulturalną – niezbędną do tego, aby rodzice mogli w sposób ludzki sprostać swoim zadaniom, określić przepisy dotyczące przejmowania wychowania – zgodnie z zasadą subsydiarności – w wypadku braku inicjatywy ze strony rodziców. Te drugie, mianowicie szkoły, winny stanowić główną pomoc dla rodziców w wypełnianiu obowiązku wychowania i przestrzegać w tym względzie zasady pomocniczości⁸³. Inaczej mówiąc, wszelkie szkoły – czy to publiczne, czy prywatne – nie mogą ani wyręczać rodziców z obowiązku wychowania dzieci, ani tym bardziej uzurpować sobie prawa decydowania o charakterze wychowania; ich zadaniem jest jedynie wspierać rodziców i ściśle z nimi współpracować w realizacji wychowania, które powinno być zgodne z ich światopoglądem i wolą. Wreszcie, gdy chodzi o środki komunikacji ma-

⁸² Szerzej na temat wielorakich form pomocy państwa i Kościoła w zakresie wychowania czysto ludzkiego i chrześcijańskiego dzieci zob.: J. Krajczyński, *Wychowanie dzieci i młodzieży*, s. 101-147.

⁸³ Zob.: kan. 796 § 1 KPK; Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, 27; Jan Paweł II, *Carta dei Diritti della Famiglia*, art. 5 c; Sacra Congregatio pro Institutione Catholica, *Orientations éducatives sur l'amour humain. Traits d'éducation sexuelle*, Città del Vaticano 1983, n. 17.

sowej, trzeba by stanowiły one „pozytywne narzędzie budowania społeczeństwa i by wspierały podstawowe wartości rodziny”⁸⁴, „ludzie mediów, pamiętając o zasadach subsydiarności i odpowiedzialności publicznej, respektowali prawa rodziny w zakresie wychowania oraz liczyli się z dobrem człowieka i jego godnością”⁸⁵.

Należy tu jeszcze dodać, iż w myśl nauki Kościoła „rodzice [...] powinni pamiętać, że rodzina nie jest jedyną lub wyłączną wspólnotą wychowawczą. Ojciec i matka powinni zatem pielęgnować serdeczne i żywe relacje z innymi osobami, które potrafią im pomóc, nie zapominając jednak nigdy o własnych niezbywalnych prawach”⁸⁶. Krótko mówiąc, rodzice, choć są pierwszymi i głównymi wychowawcami swego potomstwa, nie mogą zanegować współuczestnictwa innych czynników wychowawczych w procesie wychowania ich dzieci. Przeciwnie, mają obowiązek skorzystania z pomocy państwa i Kościoła w dziedzinie wychowania⁸⁷.

Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania, Rzeczpospolita Polska:

- uznaje prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniem i religijnymi i filozoficznymi⁸⁸,
- potwierdza, że rodzina ma prawo do ochrony ze strony społeczeństwa i państwa⁸⁹,
- podejmie wszelkie możliwe starania dla pełnego uznania zasady, zgodnie z którą oboje rodzice ponoszą współodpowiedzialność za wychowanie i rozwój dziecka⁹⁰,

⁸⁴ Ioannes Paulus II, *Carta dei Diritti della Famiglia*, art. 5 f.

⁸⁵ Por. Giovanni Paolo II, *L'Allocuzione all'Organizzazione delle Nazioni Unite per l'educazione, la scienza e la cultura L'integrale umanità dell'uomo si esprime nella cultura*, n. 16, „Insegnamenti di Giovanni Paolo II” 3 (1980), s. 1649.

⁸⁶ Pontificio Consiglio per la Famiglia, *Sessualità umana: verità e significato. Orientamenti educative in famiglia*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1995, n. 148.

⁸⁷ Zob. Jan Paweł II, *Gratissimam sane*, 17.

⁸⁸ Por. Protokół nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, art. 2.

⁸⁹ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 23 ust. 1.

⁹⁰ Konwencja o Prawach Dziecka, art. 18 ust. 1.

– zobowiązuje się do poszanowania wolności rodziców lub w odpowiednich przypadkach opiekunów prawnych wyboru dla swych dzieci szkół innych niż szkoły założone przez władze publiczne, jak również zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniami⁹¹,

– zapewnia ochronę praw dziecka⁹²,

– uznaje, że dziecko psychicznie lub fizycznie niepełnosprawne powinno mieć zapewnioną pełnię normalnego życia w warunkach gwarantujących mu godność, umożliwiających osiągnięcie niezależności oraz ułatwiających aktywne uczestnictwo dziecka w życiu społeczeństwa⁹³,

– uznaje prawo obywateli i instytucji do zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych⁹⁴,

– potwierdza, iż kościoły i inne związki wyznaniowe mogą wychowywać religijnie dzieci i młodzież zgodnie z wyborem dokonany przez ich rodziców lub opiekunów prawnych⁹⁵,

– uznaje ważną rolę spełnianą przez środki masowego przekazu i zapewni, aby dzieci miały dostęp do informacji oraz materiałów pochodzących z różnorodnych źródeł krajowych i międzynarodowych, szczególnie do tych, które mają na uwadze ich dobro w wymiarze społecznym, duchowym i moralnym oraz ich zdrowie fizyczne i psychiczne⁹⁶.

Celem realizacji wymienionych wyżej uprawnień państwo polskie: zapewni, w możliwie maksymalnym zakresie, warunki życia i rozwoju dziecka⁹⁷; będzie okazywać odpowiednią pomoc rodzicom oraz opiekunom prawnym w wykonywaniu przez nich obowiązków

⁹¹ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, art. 13 ust. 3. Por. T. Smyczyński, *Prawo dziecka do wychowania w rodzinie*, s. 159-161.

⁹² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 72 ust. 1.

⁹³ Konwencja o Prawach Dziecka, art. 23 ust. 1.

⁹⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 70 ust. 3.

⁹⁵ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, art. 20 ust. 1.

⁹⁶ Por. Konwencja o Prawach Dziecka, art. 17.

⁹⁷ Konwencja o Prawach Dziecka, art. 6 ust. 2.

związanych z wychowywaniem dzieci oraz zapewni rozwój instytucji, zakładów i usług w zakresie opieki nad dziećmi⁹⁸; zagwarantuje, że szkoły publiczne podstawowe i ponadpodstawowe oraz przedszkola prowadzone przez organy administracji państwowej i samorządowej, zorganizują zgodnie z wolą zainteresowanych naukę religii w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych⁹⁹; będzie zachęcać środki masowego przekazu do rozpowszechniania informacji i materiałów korzystnych dla dziecka w wymiarze społecznym oraz kulturalnym i zachęcać je do rozwijania odpowiednich kierunków działalności dla ochrony dzieci przed informacjami i materiałami szkodliwymi z punktu widzenia ich dobra¹⁰⁰; gwarantuje każdemu żądanie od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą i demoralizacją¹⁰¹.

Prawo wspólnotowe nie reguluje wprost kwestii udziału różnych czynników wychowawczych w procesie wychowania dzieci. Pozostawia to kompetencji państw członkowskich. Formułuje jednak następujące zasady celem ochrony dobra dziecka, pośrednio odnoszące się do działalności wspomnianych czynników:

- rodzina korzysta z ochrony prawnej, ekonomicznej i społecznej¹⁰²,
- dzieci mają prawo do ochrony i opieki, jaka jest konieczna dla ich dobra¹⁰³,
- Unia wspiera ochronę praw dziecka¹⁰⁴,
- we wszystkich działaniach dotyczących dzieci, zarówno podejmowanych przez władze publiczne, jak i instytucje prywatne, należy przede wszystkim uwzględnić najlepszy interes dziecka¹⁰⁵,

⁹⁸ Konwencja o Prawach Dziecka, art. 18 ust. 2.

⁹⁹ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany 28 lipca 1993 r., art. 12 ust. 1 (Dz.U. z 1998 r., nr 51, poz. 318).

¹⁰⁰ Por. Konwencja o Prawach Dziecka, art. 17.

¹⁰¹ Por. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 72 ust. 1.

¹⁰² Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 33 ust. 1; por. Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy, art. 93 ust. 1.

¹⁰³ Zob. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 24 ust. 1; por. Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy, art. 84 ust. 1.

¹⁰⁴ Por. Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy, art. 3 ust. 3 i 4.

– Wspólnota przyczynia się do rozwoju edukacji o wysokiej jakości przez zachęcanie do współpracy między państwami członkowskimi oraz, jeśli jest to niezbędne, przez wspieranie i uzupełnianie ich działalności, w pełni szanując odpowiedzialność tych państw za treść nauczania i organizację systemów edukacyjnych, jak również ich różnorodność kulturową i językową¹⁰⁶,

– Unia uznaje i szanuje uprawnienia do świadczeń i ubezpieczenia społecznego oraz opieki społecznej, zapewniające ochronę w razie macierzyństwa, zgodnie z zasadami określonymi w prawie wspólnotowym, ustawach i praktyce krajowej¹⁰⁷,

– w celu pogodzenia życia rodzinnego z zawodowym każdy ma prawo do ochrony przed zwolnieniem z pracy z powodów związanych z macierzyństwem i prawo do płatnego urlopu macierzyńskiego oraz do urlopu wychowawczego po urodzeniu lub przysposobieniu dziecka¹⁰⁸,

– państwa członkowskie Unii muszą zapewnić, aby operatorzy podlegający ich jurysdykcji nie transmitowali programów poważnie zagrażających fizycznemu, psychicznemu i emocjonalnemu rozwojowi młodocianych, zwłaszcza programów zawierających materiały pornograficzne i niczym nieuzasadnioną przemoc; programy, które mogą zagrozić młodocianym, mogą być emitowane jedynie wtedy, kiedy ich czas transmisji lub ograniczenia technologiczne normalnie

¹⁰⁵ Zob. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 24 ust. 2; por. Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy, art. 84 ust. 2.

¹⁰⁶ *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*, art. 149.

¹⁰⁷ Zob. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 34 ust. 1; por. *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*, art. 137, 140; Europejska Karta Społeczna, art. 12; Karta Wspólnotowa Podstawowych Praw Pracowników, 10. Pojęcie „macierzyństwo” należy rozumieć jako okres od zakończenia laktacji. Zob. *Karta Podstawowych Praw Unii Europejskiej*, s. 54.

¹⁰⁸ Zob. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 33 ust. 2; por. Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy, art. 93 ust. 2; Europejska Karta Społeczna, art. 8; Dyrektywa 92/85/EEC z 19 października 1992 r. w sprawie wprowadzenia środków zachęcających do poprawy bezpieczeństwa i zdrowia w miejscu pracy pracownic w ciąży oraz pracownic bezpośrednio po urodzeniu dziecka lub karmiących piersią; Dyrektywa 96/34/EC z 3 czerwca 1996 r. w sprawie porozumienia ramowego dotyczącego urlopu wychowawczego zawartego przez UNICE, CEEP i ETUC.

zapewniają, że dzieci nie będą z nimi konfrontowane; tego typu programy muszą być zaopatrzone w wyraźne ostrzeżenie co do ich charakteru¹⁰⁹,

– państwa członkowskie Unii muszą wprowadzić w życie mechanizmy prawne, pozwalające każdemu podmiotowi, którego prawa zostały naruszone przez niezgodną z prawdą zawartość programów telewizyjnych, dochodzić jego prawa do korekcji¹¹⁰.

PODSUMOWANIE

Zasadniczym źródłem poznania prawa kanonicznego w zakresie wychowania dziecka jest KPK promulgowany przez Jana Pawła II dnia 25 stycznia 1983 r., w tym zwłaszcza normy dotyczące ludu Bożego, nauczycielskiego zadania Kościoła i sakramentu małżeństwa. Gros kwestii w tym przedmiocie reguluje Karta Praw Rodziny opublikowana przez Stolicę Apostolską 22 października 1983 r. Wreszcie, nie wolno tu pominąć dokumentów Soboru Watykańskiego II, zwłaszcza *Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim*, stanowiących swego rodzaju bazę wszelkich kościelnych regulacji w tym względzie.

Na polskie prawo w zakresie wychowania składają się zbiory prawa własnego i prawa międzynarodowego, które po ratyfikacji i ogłoszeniu w „Dzienniku Ustaw” stały się częścią polskiego porządku prawnego i są bezpośrednio stosowane, z zachowaniem dyspozycji

¹⁰⁹ Zob. Dyrektywa 89/522/EWG Rady z 3 października 1989 r. w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustaw, rozporządzeń i przepisów administracyjnych, dotyczących prowadzenia telewizyjnej działalności nadawczej, art. 22; por. E. D. Sage, *Usługi audiowizualne*, w: *Prawo Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*, red. J. Barcz, Warszawa 2002, s. 1069-1072.

¹¹⁰ Zob. Dyrektywa 89/522/EWG Rady z 3 października 1989 r. w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustaw, rozporządzeń i przepisów administracyjnych, dotyczących prowadzenia telewizyjnej działalności nadawczej, art. 23 ust. 1; por. E. D. Sage, *Usługi audiowizualne*, s. 1072.

art. 91 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. Pośród tych pierwszych najwyższe źródło prawa rodzinnego stanowi wspomniana wyżej ustawa zasadnicza. Zgodnie z art. 8 ust. 2 konstytucji jej przepisy stosuje się bezpośrednio, chyba że konstytucja stanowi inaczej. Bez wątpienia podstawowym aktem prawnym w dziedzinie wychowania dziecka jest kodeks rodzinny i opiekuńczy. Zbiór ten nie wyczerpuje jednak w całości zagadnień wychowawczo-prawnych, pozostawiając niektóre kwestie poza obrębem własnych unormowań. Te ostatnie regulują inne akty prawne, m.in. kodeks postępowania cywilnego, kodeks karny itd. Pośród aktów prawa międzynarodowego, stanowiącego część polskiego prawa rodzinnego, znajdują się liczne umowy międzynarodowe, których Rzeczpospolita Polska jest stroną. Wykaz tych aktów prezentuje m.in. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz* pod red. K. Pietrzykowskiego (s. 16-18). W myśl art. 9 konstytucji Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego. Zgodnie z art. 87 ust. 1 i art. 91 ust. 1 konstytucji umowy te stanowią źródło powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej, chyba że w jakiejś kwestii byłoby to uzależnione od wydania ustawy.

Prawo wspólnotowe w zakresie wychowania tworzą dokumenty własne Unii Europejskiej i umowy międzynarodowe, które Unia uznaje i których stronami są wszystkie państwa członkowskie Wspólnoty Europejskiej. Pośród tych pierwszych szczególne miejsce zajmuje Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, przyjęta i podpisana w Nicei w dniu 7 grudnia 2000 r., uznana przez Parlament Europejski za podstawę prawa wspólnotowego i włączona do Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy (część II, art. 61-114), podpisanego w dniu 29 października 2004 r. w Rzymie. Spośród aktów o charakterze międzynarodowym, jakie uznaje Unia i które m.in. regulują kwestię wychowania dziecka, szczególne miejsce zajmuje podpisana 4 listopada 1950 r. w Rzymie Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Europejska Karta Społeczna uchwalona przez Radę Europy w dniu 18 października 1961 r. w Turynie oraz Konwencja Praw Dziecka podpisana w Nowym Jorku w dniu 28 listopada 1989 r.

Wszystkie te zbiory prawa stanowią – w ramach własnego systemu prawa – element systemu ochrony praw dziecka. Regulując kwestię wychowania dziecka, czynią zadość potrzebie ochrony jego podmiotowych uprawnień, tak na płaszczyźnie życia publicznego, jak i na płaszczyźnie rodzinnej, wreszcie w relacjach z innymi osobami i instytucjami. Punktem wyjścia i racją istnienia tych norm jest uznanie, uszanowanie i ochrona fundamentalnego prawa wychowania i – pośrednio – istotnych wartości społecznych, ściśle związanych z procesem wychowawczym.

Z punktu widzenia prawnego prawodawstwo Kościoła katolickiego w sprawie wychowania dziecka wyróżnia się następującymi cechami:

- jest wyrazem całej tradycji prawnej i teologicznej Kościoła, w tym szczególnie nauki Soboru Watykańskiego II, w myśl której wychowanie dziecka pozostaje w ścisłej relacji do dobra wspólnego, stanowi najpierwsze prawo rodziców i jest przyrodzonym prawem każdego człowieka,

- określając i zabezpieczając w pełni prawo rodziców i prawo dziecka do wychowania, chroni w sposób kompleksowy wspomniane prawa podmiotowe,

- stanowi instrument, z którego pomocą winno być realizowane zbawcze zadanie Kościoła.

Prawodawstwo Rzeczypospolitej Polskiej w tym przedmiocie posiada cztery charakterystyczne cechy, mianowicie:

- przewodnią dyrektywę uregulowań prawnych w zakresie wychowania stanowi zasada dobra dziecka i równych praw dzieci bez względu na ich pochodzenie małżeńskie lub pozamałżeńskie,

- przepisy prawa normujące dziedzinę wychowania zawierają z reguły normy bezwzględnie obowiązujące,

- przepisy, o których mowa, stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej stanowi inaczej; umowy międzynarodowe wiążące Polskę, ratyfikowane za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie, posiadają pierwszeństwo stosowania przed ustawami polskimi,

- jest to kodyfikacja zupełna.

Prawodawstwo Unii Europejskiej, o którym wyżej, cechuje się następującymi przymiotami:

- troska o wychowanie dziecka stanowi wymóg i wyraz uznania praw wynikających zwłaszcza z tradycji konstytucyjnych i zobowiązań międzynarodowych wspólnych państwom członkowskim Wspólnoty,
- uznaje regulacje o charakterze międzynarodowym, ratyfikowane przez wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej,
- w pełni szanuje kompetencje państw członkowskich Unii w zakresie stanowienia przepisów prawa regulujących korzystanie z prawa do wychowania,
- ma charakter subsydiarny i komplementarny w stosunku do prawodawstwa państw członkowskich Unii.

Rekapitułując, należy wyraźnie stwierdzić, iż wszystkie trzy systemy prawa zapewniają każdemu dziecku prawo do wychowania. Wprawdzie system prawa polskiego i wspólnotowego czyni to tylko pośrednio, ale fakt uznania i ochrony takiego prawa nie budzi tam żadnych wątpliwości. W każdym z tych systemów prawa uznaje się również zasadę pierwszeństwa opieki rodzicielskiej przed innymi postaciami pieczy nad dzieckiem. Wreszcie, we wszystkich tych systemach prawa potwierdza się prawo rodziców do zapewnienia potomstwu wychowania zgodnego z ich przekonaniami; szczególnie mocno to ostatnie prawo akcentuje KPK. Pewne zastrzeżenia może jedynie budzić forma, w jakiej dokonano niektórych regulacji w tym przedmiocie w prawodawstwie Unii Europejskiej. Bez wątpienia sformułowanie prawa dziecka do wielostronnego wychowania, wraz z podkreśleniem źródła tego prawa, dokonane w sposób bardziej precyzyjny, niż to ma miejsce w badanych aktach prawnych, zapewniłoby dziecku bardziej efektywną ochronę prawną.